

Judyta Ścigała
Uniwersytet Śląski w Katowicach

O symbolu Wiecznego Miasta

[MARCJALIS: *Księga widowisk*. Tłum. K. RÓŻYCKA-TOMASZUK.
Wstęp, kom. A. KLĘCZAR, M. ZAGÓRSKI. Wrocław 2015]

Wydanie nowego polskiego tłumaczenia *Księgi widowisk* (*Liber spectaculorum*) Marka Waleriusza Marcjalisa (M. Valerius Martialis) stanowi niewątpliwie bardzo istotne wydarzenie dla badaczy zajmujących się historią wczesnego Cesarstwa Rzymskiego¹.

Księga widowisk to kolejny — już czterdziesty ósmy — tom serii wydawniczej Biblioteka Antyczna. Nie ma wątpliwości, iż tom ów należy do szczególnych, jest bowiem tłumaczeniem, którego przez długi czas brakowało w Polsce. Pojawienie się *Księgi widowisk* w polskim przekładzie może zaowocować ponownym skupieniem się historyków na osobie Marcjalisa. Był on postacią nietuzinkową, a jego uwagę przykuwały głównie wszelkie szczegóły dotyczące Rzymu, zarówno tego cesarskiego, jak i tego zasiedlonego przez „zwykłych” mieszkańców, dlatego w jego twórczości możemy odnaleźć bardzo ciekawe, lecz niekiedy zawiłe, obrazy z życia ludu stolicy. Najbardziej jednak interesujące w twórczości Marcjalisa wydają się wzmianki dotyczące kwestii urbanistyczno-topograficznych Rzymu².

W *Księdze widowisk* otrzymujemy relację niezwykłą, bo poświęconą wydarzeniu, które na zawsze zmieniło obraz Miasta nad Tybrem — otwarciu w 80 roku

¹ Prezentowany przekład to trzecie tłumaczenie *Księgi widowisk* na język polski. Pierwsze dwa pojawiły się w XVIII wieku. W recenzowanym tomie zdecydowano się zamieścić szczegółowe informacje na ten temat, obok których zawarto pełną translację Józefa Epifaniego Minasowicza z 1759 roku; por. MARCJALIS: *Księga widowisk*. Tłum. K. RÓŻYCKA-TOMASZUK. Wstęp, kom. A. KLĘCZAR, M. ZAGÓRSKI. Wrocław 2015, s. 133—134.

² Szerzej zob. np. H. SZELEST: *Epigramy Marcjalisa związane z dziełami sztuki*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1998, nr 1—2, s. 175—180; V. RIMMEL: *Martial's Rome. Empire and the Ideology of Epigram*. Cambridge 2009; L. ROMAN: *Martial and the City of Rome*. „The Journal of Roman Studies” 2010, 100, s. 88—117.

amfiteatru Flawiuszy (*amphitheatrum Flavium*), budowli znanej jako Koloseum. Jego otwarcie spowodowało, że Rzym nabrał zupełnie nowego charakteru. Wybudowana przez Flawiuszy ogromna budowla wpłynęła na postrzeganie Miasta po dziś dzień³. Jest to najbardziej charakterystyczny element Rzymu, który niejako stał się jego symbolem⁴. To także głównie definiuje istotę Wieczności Miasta, które właśnie m.in. za sprawą tak monumentalnych budowli zyskuje rangę miejsca niezapomnianego i wielowiekowego. Sam Marcjalis żywił nadzieję, że amfiteatr będzie postrzegany dokładnie w taki sposób⁵.

Wyjątkowość relacji epigramatyka wynika także z faktu, że przedstawił ją naczynny świadek⁶, który w dodatku nie był rodowitym mieszkańcem Rzymu, lecz przybyszem z dalekiej Bilbilis położonej na terenie dzisiejszej Hiszpanii, który opowiadał sztukę pisania epigramów do perfekcji⁷. Wszystko to sprawiło, że poeta, opisując w swych dziełach czy to otwarcie Koloseum i igrzyska urządzone z tej okazji, czy to elementy architektury i życia w Mieście, dostarczył nam wielu szczegółów, na które nie zwracali uwagi inni pisarze żyjący w czasach panowania dynastii flawijskiej. Poza tym sam poeta trafił do Rzymu w czasie, gdy trwały w nim zakrojone na szeroką skalę zmiany urbanistyczne. Dlatego jego relacja ukazuje wiele elementów, które dotyczą trwającej wówczas przebudowy Miasta nad Tybrem⁸.

Ostatnimi czasy twórczość Marcjalisa odeszła w zapomnienie w literaturze polskiej. Poprzednie tłumaczenie jego epigramów w formie zwartej ukazało się w latach 70. XX wieku⁹, ale autor tego przekładu — Stanisław Kołodziejczyk — przełożył jedynie wybrane epigramy starożytnego poety. Wobec tego pozostaje przekład wierszy z 1908 roku w opracowaniu Jana Czubka, obejmujący 12 ksiąg epigramów¹⁰. Przekład ten dziś nastęrcza wielu trudności, ponieważ napisany jest

³ Więcej o amfiteatrze zob. J. GAGÉ: *Le Colosse et la Fortune de Rome*. „Mélanges d'archéologie et d'histoire” 1928, 45, s. 106—122; M. DI MACCO: *Il Colosseo. Funzione simbolica, storica, urbana*. Roma 1971. Przedstawienie tej budowli na monetach, emitowanych w imieniu Tytusa, również nagłaśniało jej otwarcie — por. N.T. ELKINS: *Monuments in Miniature: Architecture on Roman Coinage*. New York 2015, s. 80—81.

⁴ Symboliczną wartość Koloseum podkreślają autorzy tłumaczenia *Księgi widowisk*, zob. A. KLĘCZAR, M. ZAGÓRSKI: *Rzym, igrzyska i poeta*. W: MARCJALIS: *Księga widowisk...*, s. 13—15.

⁵ Por. Mart., *Spect.* 1, gdzie poeta wywyższając Koloseum ponad inne ówczesne cuda architektury, podkreślał, że nowa budowla zostanie trwale zapisana w pamięci dzięki swojej wyjątkowości.

⁶ Relacja Marcjalisa jest — obok fragmentu żywotu Tytusa pióra Swetoniusza (*Suet.*, *Tit.* 7) oraz ustępu w dziele Kasjusza Diona (*Cass. Dio* 66.25) — jednym z trzech głównych źródeł informacji o igrzyskach uświetniających otwarcie amfiteatru. Por. A. KLĘCZAR, M. ZAGÓRSKI: *Rzym, igrzyska i poeta...*, s. 28—30.

⁷ Por. H. SZELEST: *Marcjalis — najwybitniejszy epigramatyk rzymski*. W: *Epigram grecki i łaciński w kulturze Europy*. Red. K. BARTOL, J. DANIELEWICZ. Poznań 1997, s. 179—187.

⁸ Na przykład Mart., *Ep.* 5.22; Mart., *Spect.* 2.

⁹ *Marcjalis Epigramy*. Wybór. Tłum., wstęp, kom. S. KOŁODZIEJCZYK. Warszawa 1971.

¹⁰ *M. Waleryusa Marcjalisa Epigramów Ksiąg XII*. Tłum., wstęp, kom. J. CZUBEK. Kraków 1908.

staropolszczyzną. Ten dawny język w połączeniu z często zawiłą treścią epigramów Marcjalisa, który kierował swoje słowa do napotykanych w Rzymie osób, a przez to czynił im uwagi¹¹, oraz wplatał w swe utwory liczne porównania, powoduje, że tłumaczenie to nie oddaje w pełni życia w Rzymie i charakteru Miasta w tamtym czasie. Oczywiście, wspomniane przekłady to tłumaczenia innych niż *Księga widowisk* dzieł Marcjalisa (*Epigrammaton libri*).

Przełożoną na język polski *Księgę widowisk* poprzedza obszerna bibliografia (s. 61—71). Znajdujemy w niej nie tylko odniesienia do opublikowanych wydań epigramów Marcjalisa¹², lecz także kilkustronicową listę opracowań dotyczących zarówno dzieł epigramatyka, jak i sztuki i architektury Rzymu w ogóle oraz w szczególności koncepcji widowisk, igrzysk. Nie zapomniano również o zamieszczeniu, na samym wstępie, szczegółowego wykazu skrótów.

Autorzy komentarzy do przekładu *Księgi widowisk*, zarówno we wprowadzeniu, jak i w bardzo solidnie sporządzonych przypisach, które odnoszą się do istotnych punktów w kolejnych wersach epigramów, obalają wiele funkcjonujących stereotypów na temat Koloseum. Niejednokrotnie przypisy znacznie przewyższają swoją objętością rozmiary samych epigramów. Już ta dysproporcja spowodowała, że na danej stronie niekiedy panuje niewielki chaos. Tłumaczony tekst dzieła Marcjalisa opatrzone dwoma rodzajami przypisów. Pierwsze to bibliograficzne przypisy dolne, drugie, te z oznaczeniem „w[ers].”, dotyczą tekstu epigramu i są rozbudowanym objaśnieniem oraz komentarzem poszczególnych jego fragmentów. Na pierwszy rzut oka można zatem pogubić się w tekście, ale nie stanowi to problemu, ponieważ dokładne opisy pozwalają na szybkie oswojenie się z treścią.

W kwestii przypisów należy wspomnieć o zauważonym jednym błędzie. Na stronie 80 znajduje się odwołanie do pracy Martina Goodmana: „Goodman (1997)”. W *Bibliografii (wybranej)* jednak nie natrafiamy już na tę samą książkę M. Goodmana, lecz na zupełnie inną, a jedyną jego autorstwa zamieszczoną w spisie bibliograficznym¹³. Biorąc pod uwagę zastosowany harwardzki system przypisów, odwołanie ze strony 80 jest bezużyteczne. Kwestią niejasną pozostaje zatem, czy popełniono błąd w dacie (podano 1997 rok zamiast 2000 widniejącego w *Bibliografii*), czy autorzy komentarzy mieli na myśli zupełnie inną pracę historyka, której nie umieścili w spisie.

Autorzy we wstępie do tłumaczonego dzieła starożytnego poety omawiają też stosunek ówczesnych Rzymian, przefiltrowany przez poglądy filozoficzne i politykę religijną, do organizowanych widowisk (s. 18—23). Zwracają uwagę, że starożytni

¹¹ Zob. H. SZELEST: *Motywy zachęty, napomnienia lub ostrzeżenia i rady w epigramach Marcjalisa*. „Meander” 2000, 55, s. 129—138.

¹² Autorzy zestawienia bardzo skrupulatnie wyszczególnili wszystkie znane wydania, począwszy od tych najstarszych z XV wieku.

¹³ M. GOODMAN: *The Roman World 44 BC—AD 180*. London—New York 2000.

bardzo cenili sobie tego typu rozrywki, ale jednocześnie część społeczeństwa była im przeciwna. Niektórzy — jak choćby Tacyt (P. Cornelius Tacitus) — uważali bowiem, że jest to rozrywka dla prostego ludu¹⁴. Z kolei według Marcjalisa, który doskonale znał najniższe warstwy ówczesnego społeczeństwa, była to jedna z głównych rozrywek, zaraz obok spacerów, odczytów literackich, kąpeli w termach i łaźniach oraz pogawędek w dających cień i chłód portykach¹⁵.

Warte odnotowania jest, że autorzy przekładu i komentarzy postarali się, aby przygotowane przez nich tłumaczenie fragmentu twórczości Marcjalisa było nad wyraz zrozumiałe dla czytelników; również tych, którzy nie zajmują się epoką flawijską czy historią w ogóle. Służą temu m.in. liczne uwagi we wstępie, w których przedstawiono powody wybudowania amfiteatru przez Flawiuszy (s. 24—26), gdzie na pierwszy plan wysuwa się szczegółowe omówienie dawnych zabudowań posiadłości Nerona — Złotego Domu (*Domus Aurea*). Brakuje jednak, moim zdaniem, w tym miejscu odwołań do podstawowych opracowań dotyczących topografii Miasta nad Tybrem¹⁶. Natomiast, co ciekawe, autorzy postanowili powołać się na pracę z zakresu psychologii¹⁷.

Za najważniejszy zabieg uznaję jednak to, że zdecydowano się obszernie przedstawić we wstępie najważniejsze fakty z życia Marcjalisa (s. 35—41) oraz zamieszczono informacje o historii epigramu jako gatunku literackiego (s. 30—35). Znajomość chociaż kilku faktów z życia poety pozwala, moim zdaniem, lepiej zrozumieć czytelnikowi specyfikę tłumaczonego zbioru epigramów, które naznaczone są epizodami z biografii poety. Życie Marcjalisa nierozzerwalnie przecież wiąże się z tematyką podejmowaną przez niego w epigramach, co w przypadku *Księgi widowisk* ma szczególne znaczenie, gdyż otrzymujemy przekaz naoczny świadka otwarcia Koloseum¹⁸. Ogółem wszystkie te dodatkowe informacje (aneks, wstęp) stanowią ponad połowę objętości tomu. Pracę wieńczą skorowidz incipitów łacińskich oraz indeks, który — jak podkreślono — dotyczy wyłącznie treści epigramów. Umieszczono w nim m.in. imiona postaci mitycznych, liczne budowle, które zostały wspomniane przez poetę, oraz zwierzęta występujące w amfiteatrze podczas igrzysk, które miał okazję ujrzeć epigramatyk.

¹⁴ Tac., *Dial.* 29.

¹⁵ Por. Mart., *Ep.* 5.20.

¹⁶ Np. S.B. PLATNER: *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. London 1929; L. RICHARDSON, jr.: *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore 1992; czy odpowiednie artykuły z *Lexicon Topographicum Urbis Romae*. Ed. E.M. STEINBY. Vol. 1—6. Roma 1993—2000.

¹⁷ Mam tutaj na myśli cytowaną na stronie 20 książkę G. LE BON: *Psychologia tłumy*. Przeł. B. KAPROCKI. Kęty 2007.

¹⁸ Warto jednak pamiętać, że nie do końca pewne jest, czy cały zbiór przedstawia fakty z otwarcia amfiteatru. Część elementów z jego treści wskazuje bowiem, że Marcjalis opisywał widowiska organizowane później w czasie panowania Domicjana. Zob. szerzej na ten temat: T.V. BUTTREY: *Domitian, the Rhinoceros, and the Date of Martial's "Liber De Spectaculis"*. „The Journal of Roman Studies” 2007, 97, s. 101—112.

W omawianym przekładzie nie brakuje jednak kilku niedociągnięć. Moje wątpliwości budzi użycie słowa „impreza” (s. 80) na określenie widowisk urządzanych przez cesarza. Zastanawiam się, czy wykorzystanie go w odniesieniu do tych wystawianych przez cesarza Tytusa jest trafne. Można wymienić szereg synonimów, które bardziej odpowiadają epoce, w której otwarto amfiteatr; jak na przykład: „pokaz”, „występ”, „przedstawienie”.

Mimo drobnych mankamentów recenzowany tom z serii Biblioteka Antyczna jest solidnie wykonaną pracą, która w znacznym stopniu ułatwi prowadzenie badań nad epoką Flawiuszy i przyczyni się do jej lepszego zrozumienia i poznania. Bardzo cieszy, że wybór tłumaczy padł na *Księgę widowisk* Marcjalisa, ponieważ to szczególne dzieło epigramatyka przybliży nam w znacznym stopniu obraz widowisk, które odbywały się w amfiteatrze na samym początku jego istnienia. Możemy mieć jedynie nadzieję, że Marcjalis zostanie dzięki temu bardziej doceniony, a to zaowocuje kolejnymi przekładami jego dzieł, które będą odpowiadały współczesnym potrzebom językowym¹⁹. Dzięki temu zyskamy nowy, pełniejszy obraz życia codziennego w Rzymie w drugiej połowie I wieku.

Bibliografia

- BUTTREY T.V.: *Domitian, the Rhinoceros, and the Date of Martial's "Liber De Spectaculis"*. „The Journal of Roman Studies” 2007, 97, s. 101—112.
- DI MACCO M.: *Il Colosseo. Funzione simbolica, storica, urbana*. Roma 1971.
- ELKINS N.T.: *Monuments in Miniature: Architecture on Roman Coinage*. New York 2015.
- GAGÉ J.: *Le Colosse et la Fortune de Rome*. „Mélanges d'archéologie et d'histoire” 1928, 45, s. 106—122.
- GOODMAN M.: *The Roman World 44 BC—AD 180*. London—New York 2000.
- KLĘCZAR A., ZAGÓRSKI M.: *Rzym, igrzyska i poeta*. W: MARCIALIS: *Księga widowisk*. Tłum. K. RÓŻYCKA-TOMASZUK. Wstęp, kom. A. KLĘCZAR, M. ZAGÓRSKI. Wrocław 2015, s. 13—71.
- LE BON G.: *Psychologia tłumca*. Przeł. B. KAPROCKI. Kęty 2007.
- Lexicon Topographicum Urbis Romae*. Ed. E.M. STEINBY. Vol. 1—6. Roma 1993—2000.
- MARCJALIS: *Epigram XI 43*. Przeł. J. STADLER. „Meander” 2016, 71, s. 42.
- Marcjalis Epigramy. Wybór*. Tłum., wstęp, kom. S. KOŁODZIEJCZYK. Warszawa 1971.
- MARCJALIS: *Księga widowisk*. Tłum. K. RÓŻYCKA-TOMASZUK. Wstęp, kom. A. KLĘCZAR, M. ZAGÓRSKI. Wrocław 2015.
- M. Waleryusa Marcjalisa Epigramów Ksiąg XII*. Tłum., wstęp, kom. J. CZUBEK. Kraków 1908.
- PLATNER S.B.: *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. London 1929.
- RICHARDSON JR. L.: *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore 1992.
- RIMMEL V.: *Martial's Rome. Empire and the Ideology of Epigram*. Cambridge 2009.

¹⁹ Należy w tym miejscu wspomnieć, iż ostatnio ukazało się tłumaczenie na język polski jednego z epigramów Marcjalisa, por. MARCIALIS: *Epigram XI 43*. Przeł. J. STADLER. „Meander” 2016, 71, s. 42.

- ROMAN L.: *Martial and the City of Rome*. „The Journal of Roman Studies” 2010, 100, s. 88—117.
- SZELEST H.: *Epigramy Marcjalisa związane z dziełami sztuki*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1998, nr 1—2, s. 175—180.
- SZELEST H.: *Marcjalis — najwybitniejszy epigramatyk rzymski*. W: *Epigram grecki i łaciński w kulturze Europy*. Red. K. BARTOL, J. DANIELEWICZ. Poznań 1997, s. 179—187.
- SZELEST H.: *Motywy zachęty, napomnienia lub ostrzeżenia i rady w epigramach Marcjalisa*. „Meander” 2000, 55, s. 129—138.